

Naslov clanka/article:

VSAKDANJE ŽIVLJENJE V SREDNJE- IN NOVOVEŠKI EVROPI: NA GRADU, V MESTU IN NA VASI

EVERYDAY LIFE IN THE EUROPEAN MIDDLE AGES AND THE RENAISSANCE: CASTLE, CITY AND VILLAGE

Avtor/ Author:

Dr. Darja Mihelič

DOI

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Zgodovina št. 1/2025, letnik 33

ISSN 1318-1416

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo
Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2025

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/zgodovina-v-soli/>

Dr. Darja Mihelič, redna profesorica, znanstvena svetnica v pokoju

VSAKDANJE ŽIVLJENJE V SREDNJE- IN NOVOVEŠKI EVROPI: NA GRADU, V MESTU IN NA VASI

Darja Mihelič, Phd, full professor, retired Senior Research Fellow

EVERYDAY LIFE IN THE EUROPEAN MIDDLE AGES AND THE RENAISSANCE: CASTLE, CITY AND VILLAGE

IZVLEČEK

V srednjem in novem veku je bila družba razslojena na tri osnovne skupine: na plemstvo, meščanstvo in kmete, ki so živeli od različnih dejavnosti. Prispevek predstavlja omenjene sloje skozi vidik njihove dejavnosti, njihovih bivališč in bivanjske kulture, družine, prehrane in obleke. Domovanja plemstva so bili gradovi, meščanov mesta, kmetov vasi. Omenjeni družbeni sloji so se med seboj razlikovali po standardu bivanja, po družinskem in družabnem, vsakdanjem in intelektualnem okolju in življenju. Njihova prehrana in noša sta odražali njihov družbeni ugled, ki pa ni bil vedno skladen s premoženjskim položajem posameznika, saj so bili bogati meščani pogosto imovitejši od revnih plemičev. Meja med meščanstvom in plemstvom ni bila neprepustna, ampak so bogati meščani v novem veku prehajali med tradicionalno plemstvo.

Ključne besede: zgodnji novi vek, vsakdanje življenje, plemstvo, meščanstvo, kmetje

ABSTRACT

In the Middle Ages and the Renaissance, the society was stratified into three main groups: nobility, bourgeoisie and peasantry. Their living depended on various activities. The article presents these classes through the lens of their activities, living conditions and culture, family, nutrition and clothing. The nobility lived in castles, the bourgeoisie in cities and the peasantry in villages. The three social classes differed in their standard of living, as well as their family, social, daily and intellectual environments. Their nutrition and clothing reflected their social status, which, however, was not always in alignment with their financial situation as the rich bourgeoisie was often wealthier than the poor nobility. The line between the bourgeoisie and the nobility was not impermeable – in the Renaissance, the rich bourgeoisie mingled with the traditional nobility.

Keywords: early modern era, everyday life, nobility, bourgeoisie, peasantry

UVOD

Današnji slovenski prostor na stiku Jadranskega morja, Alp, Panonske kotline ter Dinarskega gorstva so pred stoletji prekrivali gozdovi, pustote in močvirja, ki so jih v procesu srednjeveške kolonizacije v za kmetijstvo primernih okoljih nadomestile kmetijske površine. Pokrajino, ki so jo prečile preproste, slabo vzdrževane prometne poti, so v prvih stoletjih novega veka obvladovali gradovi s pripadajočimi kmečkimi naselji, ob njihovem vznožju in ob trgovskih poteh pa so stale mestne naselbine. Poseljenost podeželja je bila skromna, pač pa je v mestnih naselbinah in v njihovi bližini strnjeno živelo večje število ljudi.

To je bil čas brez tekoče vode, elektrike, časopisov, radia, televizije, prevoznih sredstev in delovnih strojev z zunanjim ali notranjim izgorevanjem; ure za merjenje časa so bile redek tehnološki dosežek. Vodovodov s tekočo vodo ni bilo, vodno oskrbo so omogočali izviri in vodnjaki. Delovni dan je trajal od sončnega vzhoda do zohoda, za razsvetljava so uporabljali bakle, lojenke in sveče. Novice so krožile od ust do ust, med kraji so jih prenašali sli in potujoči trgovci. Tiskane knjige so bile zelo redke in dragocene. Ljudje so potovali peš, na konjih, kočijah ali vozovih, ki so jih vlekle tovarne živali, po morju pa so ladje plule s pomočjo vesel in jader.

Družba je bila razslojena; med sloji moremo razlikovati predvsem plemstvo, meščanstvo in najštevilčnejše, a po položaju najnižje prebivalstvo – kmete, na katerih pa je slonela kmetijska proizvodnja, ključna za preživetje družbe kot celote. Življenje omenjenih slojev je bilo različno tako glede njihove dejavnosti kot glede njihovega bivanjskega, oblačilnega in prehranskega standarda. Njihovo premoženje pa pogosto ni ustrezalo njihovemu stanu, saj so bili bogati meščani pogosto premožnejši od revnih plemičev. To neskladje so formalno v novem veku uravnavali oblačilni predpisi, ki so vzpostavljali zunanje razlike v videzu med pripadniki različnih stanov.

ŽIVLJENJE NA GRADU

Gradovi, ki so pogosto stali na privzdignjeni legi, so bili bivališča plemstva in njegovih podanikov. V povprečnem gradu na Slovenskem je plemiška družina živela na okrog 650 do 700 m² površine. Gradovi so imeli več etaž. V pritličju so bile shrambe, v prvem nadstropju kuhinja in prostori za služinčad, zgornje nadstropje pa je bilo namenjeno bivanju družine. Ta se je v svojih prostorih grela ob odprtem kaminu. Od 15. stoletja se je uveljavil večji luksuz, za ogrevanje se je uveljavila običajna peč, obložena s pečnicami. Stene v družinskih prostorih so bile ometane, tla prekrita s tlakovci ali lesom, pojavila se je zasteklitev oken. Gradovi so imeli grajsko kapelo, v kateri je kaplan vsak dan bral mašo, v njej so krščevali plemiške otroke, se poročali ter pokopavali družinske člane. Stranišče je bilo nameščeno v prostorčku, ki je štrlel iz stene gradu nad neobljudeno strmino. Za umivanje so uporabljali posebne omare s posodami za vodo, ki jo je služinčad prinašala iz vodnjaka na grajskem dvorišču. Postopno so se na gradovih uveljavile ločene kopalnice s pečmi. Opremo prostorov so sestavljale postelje z blazinami, pernicami in baldahinom, ki je kot šotor ohranjal toploto ležišča. Do konca 15. stoletja so za hrambo perila in oblačil uporabljali skrinje,

kasneje so se v ta namen uveljavile omare. V jedilnici so stale mize, klopi in stoli. Tla in stene so prekrivale preproge. Plemiči so ob glavnem bivališču na gradu pogosto imeli še hišo v mestu (Žvanut, 1994; Štuhec, 2000).

Sklepanje zakonske zveze je bilo razumsko. Čustva so bila prezrta, nadomestki za ljubezen pa so bili skrb, nežnost, poštenost, predanost. Zaželen ideal je bilo prijateljsko skupno življenje zakoncev, plemstvo pa je zlasti cenilo zvestobo in čast. Poročali so se po doseženi polnoletnosti, okrog 15. leta, revnejši plemiči pa šele po 20. letu. Predstavniki ženinove in nevestine družine so se dogovorili o ženitnih pogojih. Poročno pogodbo so podpisali nevesta, ženin, starši oz. skrbniki in priče, potem so se rokovali, mlada pa sta včasih izmenjala prstana. Poroka je obveljala po obredu v cerkvi. Ob poročnem slavu sta mladoporočenca dobila darila: dragoceno pivsko posodje iz dragih kovin ali stekla.

Namen zakonske zveze je bil rojevanje otrok. Načrtovanja rojstev niso poznali, plemkinje z novorojenčki so na porodih pogosto umirale, zato niso bili redki plemiči z drugo ali tretjo ženo. Ideal žene je bil, da je krepotna in vrla gospodinja, modra, pokorna in tiha, rodila naj bi veliko otrok. Žena je bila možu partnerka pri upravljanju premoženja, čeprav sta jo zaposlovala rojevanje in vzgoja otrok. Plemkinji se ni spodobilo fizično delati; imela je dojiljo, spletično in drugo služinčad. Večino ukrepov gospodarske narave v zakonu sta zakonca opravila soglasno, neredko pa so žene same gospodarile s svojim premoženjem.

Vzgoja otrok se je razlikovala po spolu in načrtovanih poklicih. Osnove izobrazbe je plemiški fant dobil na domačem gradu, kjer je živel do 12. ali 14. leta. Vadil se je v telesnih spretnostih, igrah z žogo, streljanju z lokom in jahanju. Sestavni del njegove domače vzgoje je bil pouk v osnovah branja, pisanja in računanja. Učil ga je domači učitelj ali župnik, včasih je obiskoval šolo v bližnjem mestu ali pa se je izobrazil

Grad Žovnek

Vir: Georg Matthäus Vischer.
Topographia Ducatus Stiriae.
Gradec 1681, št. 313.

v samostanu. Pri 14. letih so fanta poslali službovat k mogočnejšemu gospodu. Tam se je došolal v vojaka, se naučil dvornega vedenja, plesa, družabnih iger. Stregel je pri mizi, skrbel za orožje in konje, kot oproda je spremljal svojega gospoda. Okrog 20. leta so oprode s posebnim obredom povzdignili v viteze.

Da se posest ne bi drobila, jo je dedoval eden od potomcev, druge sinove pa so starši usmerili v duhovne poklice, v katerih so bili preskrbljeni z donosnimi cerkvenimi službami. Za duhovnike so se plemiški sinovi usposabljali na univerzah. Stroški študija so bili visoki. Poseben skrbnik je pazil, da je gojenec hodil v cerkev in k pouku, kjer se je učil jezike, zgodovino, aritmetiko, glasbeno vzgojo, ples. V mestu je za oskrbovanca najel hišo, jo opremil, zaposlil kuharico, perico, prinašalca vode, nakupovalca. Služinčad je skrbela za osebno higieno in osebno strežbo plemiških študentov.

Plemiška dekleta so se privajala družabnih spretnosti: petja, plesa, igranja na kak instrument, uglajenega vedenja in lovskih veščin. Pri domačem učitelju so prisostvovala pouku bratov v osnovah branja, pisanja in računstva. Nekatere hčere so starši poslali šolat v samostan, kjer so jih vzgajali v strogi kreposti. Tudi dekleta so pošiljali na tuje dvore.

Na gradu so prosti čas preživljali ob igrah z žogo, lovu in borilnih vajah. Od lovskih spretnosti so zlasti cenili sokolarstvo, ki je veljalo za aristokratsko umetnost. Prirejali so tudi viteške turnirje. V grajskih prostorih so se zabavali z družabnimi igrami, glasbo, plesom, gledališčem, pripovedovanjem zgodb, pojediniami. Sestavine gosposkih jedi so bile meso, ribe, divjačina, perutnina, pripravljene v finem olju z izbranimi začimbami. Za desert so jedli sadje, sir, sladice pripravljene z orehi, mandlji, datlji, cimetom, ingverjem, rozinami. Pili so belo in rdeče vino. Domače pijače iz grozdja in murv so bile oslajene z medom, priljubljena so bila južna vina. Hrana ni bila le predmet užitka, ampak je imela pomen kot znak družbene diferenciacije. Jedilno posodje je bilo leseno in keramično, za slovesnosti iz dragocenih kovin.

Glede oblačenja, kretenj, načina govorjenja in vedenja pri mizi se je plemstvo ravnalo po svojih pravilih. Ženske so morale biti pri gibanju zadržane: niso smele trdo stopati, delati prevelikih korakov, tujca niso smele pogledati naravnost v oči, pri sedenju niso smele prekrizati nog. Mlada dama je smela redko kaj reči, če ni bila vprašana. Tudi odrasla gospa ni smela veliko govoriti, zlasti ne pri jedi.

Oblačila so bila prestižnega pomena, doma preprosta, za posebne priložnosti pa dragocena. V oblačilnih redih 16. stoletja, ki so veljali na Slovenskem, je bila uglednejšemu plemstvu – vitezom – dovoljena svila, ne pa zlato, srebro in soboljevina, navadnemu plemstvu pa so bile dovoljene le določene vrste svile in škrlat, smeli so nositi žametne telovnike ter z žametom obrobljene suknjiče (Vilfan, 1949). Barva tkanine je imela svoj pomen: rdeča se je nosila ob praznikih, modra je bila znamenje zvestobe, zelena upanja in vere. Belo je bilo perilo in spodnja oblačila. Rumena in rjava barva obleke sprva nista bili cenjeni, tudi črna je bila barva nižjih slojev. V 16. stoletju je rumena barva zamenjala zlato, črna pa je postala modna.

Nekatera vedenjska pravila, ki jih je uveljavil tisti čas, so se ohranila do danes: umivanje rok pred jedjo, podajanje noža z ročajem naprej, neprimernost polaganja jedi nazaj na skupni krožnik, prepoved brisanja nosu v prt. Plemiči Koroške, Kranjske in Štajerske so bili v 15. stoletju del evropske kulture tako glede vedenja, nivoja kulinarike, namizne opreme, družabnosti pri obrokih, kar je razvidno iz dnevnških

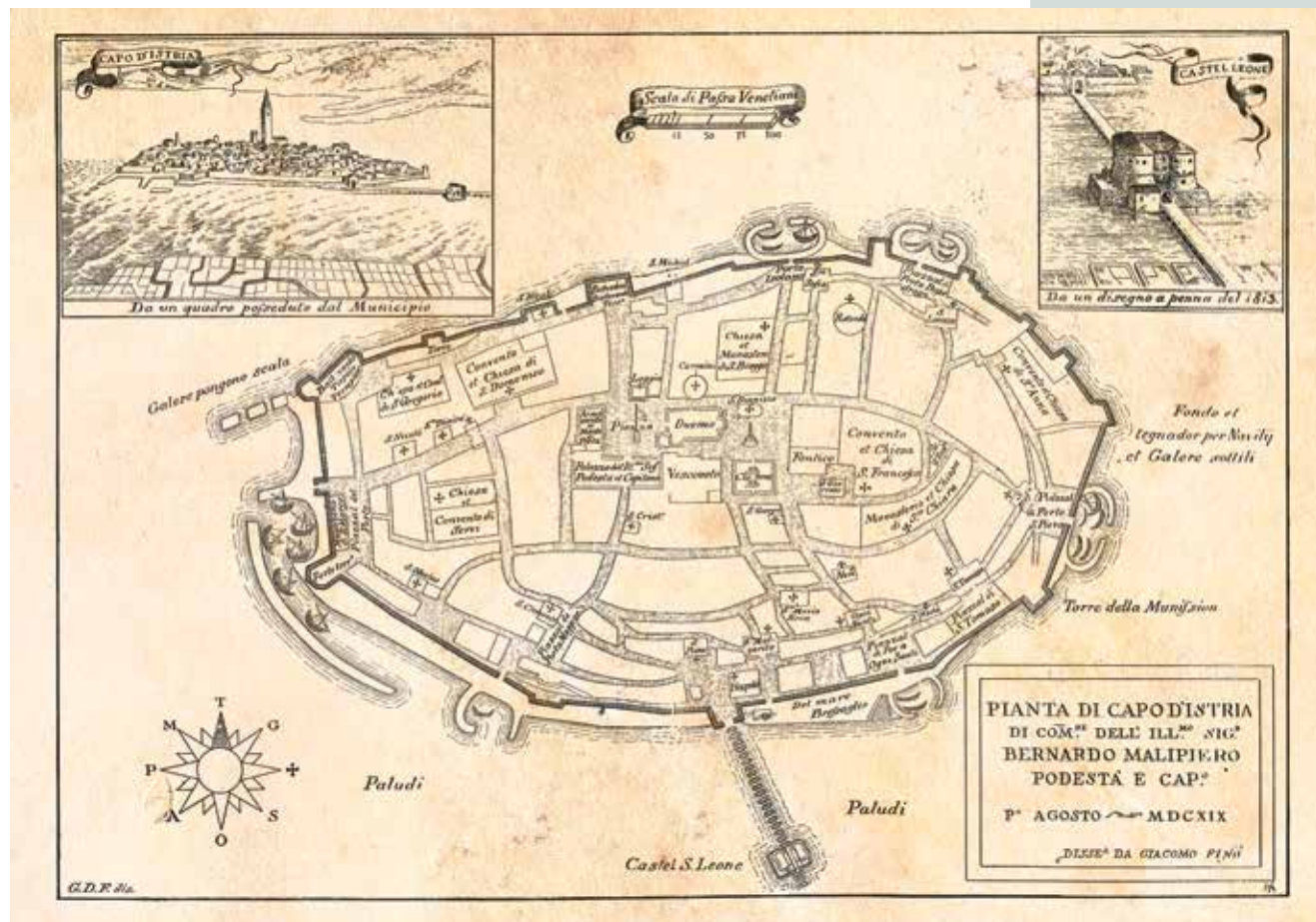
opisov oglejskega kanclerja Paola Santonina, ki se je 1485 do 1487 udeležil cerkvene vizitacije po omenjenih deželah (Santonino, 1991; Žvanut, 1994).

Plemstvo je živelo od donosa svojih posesti. Plemičem je primanjkovalo denarja za reprezentanco, gradnjo gradov in za stánu primerno življenje. Pomagali so si s poseganjem v trgovino, kreditne posle, denar so si izposojali pri neplemičih, tudi pri Judih. Od poznega srednjega veka jim je vladar za službo na vojaškem, upravnem, diplomatskem in finančnem področju za določen čas dodelil v uživanje svoja gospodstva in dohodke od mitnin, sodnih pristojbin ipd. Med staro plemstvo so v novem veku prehajali tudi bogati meščani (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1980).

ŽIVLJENJE V MESTIH

Srednjeveške mestne naselbine so imele dolgoročni vpliv na gospodarstvo, družbo in organizacijo dežele in države. Bile so strnjeno pozidana, gosto poseljena naselja, ki so ležala ob morju, rekah in poteh, ki so omogočali prometne povezave. Na Slovenskem je nastalo 23 mest in okrog 70 trgov. Mesta so bila majhna, štela so le nekaj tisoč prebivalcev. V osrednjem slovenskem prostoru so pogosto stala v bližini gradov. Večina mest je imela obzidje s stolpi, nekatera je obdajal vodni jarek, prek katerega je vodil dvizni most. Koper in Izola sta nastala na morskem, Kostanjevica na umetnem rečnem otoku.

Načrt Kopra iz 1619,
narisal: Giacomo Fino
Vir: Načrt mesta Koper iz leta 1619.
(2. 9. 2025). V Kamra. <https://www.kamra.si/it/digitalne-zbirke/nacrt-mesta-koper-iz leta-1619/>

Mesta so razvijala samoupravo bodisi z lastnimi zakoniki – statuti ali pa na osnovi privilegijev, ki jim jih je podelil mestni gospod. Varovala so gospodarske pravice in interese navzven proti podeželju in drugim mestom, navznoter pa so primorska mesta gospodarsko dejavnost urejala s statutarnimi pravili, mesta v notranjosti pa s stanovskimi združenji – cehi. V mestih so cveteli tudi denarni posli: posojanje in menjava denarja. Posojanja denarja na obresti Cerkev ni odobraval, zato je bilo prepuščeno Judom, ki pa so jih v začetku 16. stoletja izgnali iz habsburških dežel.

Na mestnem prostoru so se hiše stiskale druga ob drugo. Mestne ulice so bile ozke in vijugave. Ob njih so bile trgovine in obrtne delavnice, ki so imele nad vhodi izveske z znakom svoje dejavnosti. Podtalne kanalizacije ni bilo; odplake so odtekale po poglobljenih utorih na obeh straneh ulic, ki so bile blatne in umazane. Mesta so si prizadevala za prehodnost ulic in trgov, za preprečevanje odlaganja in zlivanja odpadkov nanje, za odstranjevanje umazanije ter za čiščenje vodnjakov.

Mestna higiena je bila pomanjkljiva, med greznicami in vodnjaki je pronicala voda. Glodalci, golazen in mrčes so povzročali okužbe in bolezni. Čeprav so imela mesta plačane zdravnike, je bilo zdravstvo na nizki stopnji. Uši, bolhe in gliste so bile običajna nadloga. Driska, griža in nahod so bile nevarne bolezni. Splošno zdravilo je bilo puščanje krvi in klistiranje, ki so ju opravljali kopališki mojstri padarji in brivci. Za puščanje krvi so uporabljali pijavke. Apotekarji so mešali zdravila iz nenavadnih sestavin. V mestih so si ciklično sledile epidemije nalezljivih kužnih bolezni in desetkale mestno prebivalstvo. Mezde v mestih so tedaj zrasle in spodbujale doseljivanje kmečkega prebivalstva.

Večje nepozidane površine v mestih so bili trgi. Ob glavnem trgu je stala mestna hiša z zvonikom, včasih so bile ob njej ječe. S pridvignjenega mesta na trgu so mestni klicarji razglašali novice. Ponekod so na trgih stali vodnjaki, včasih sramotilni steber ali kužno znamenje. Na trgih se je kupčevalo, branjevke so prodajale živila, v primorskih mestih so bile na glavnem trgu razstavljene predpisane mere.

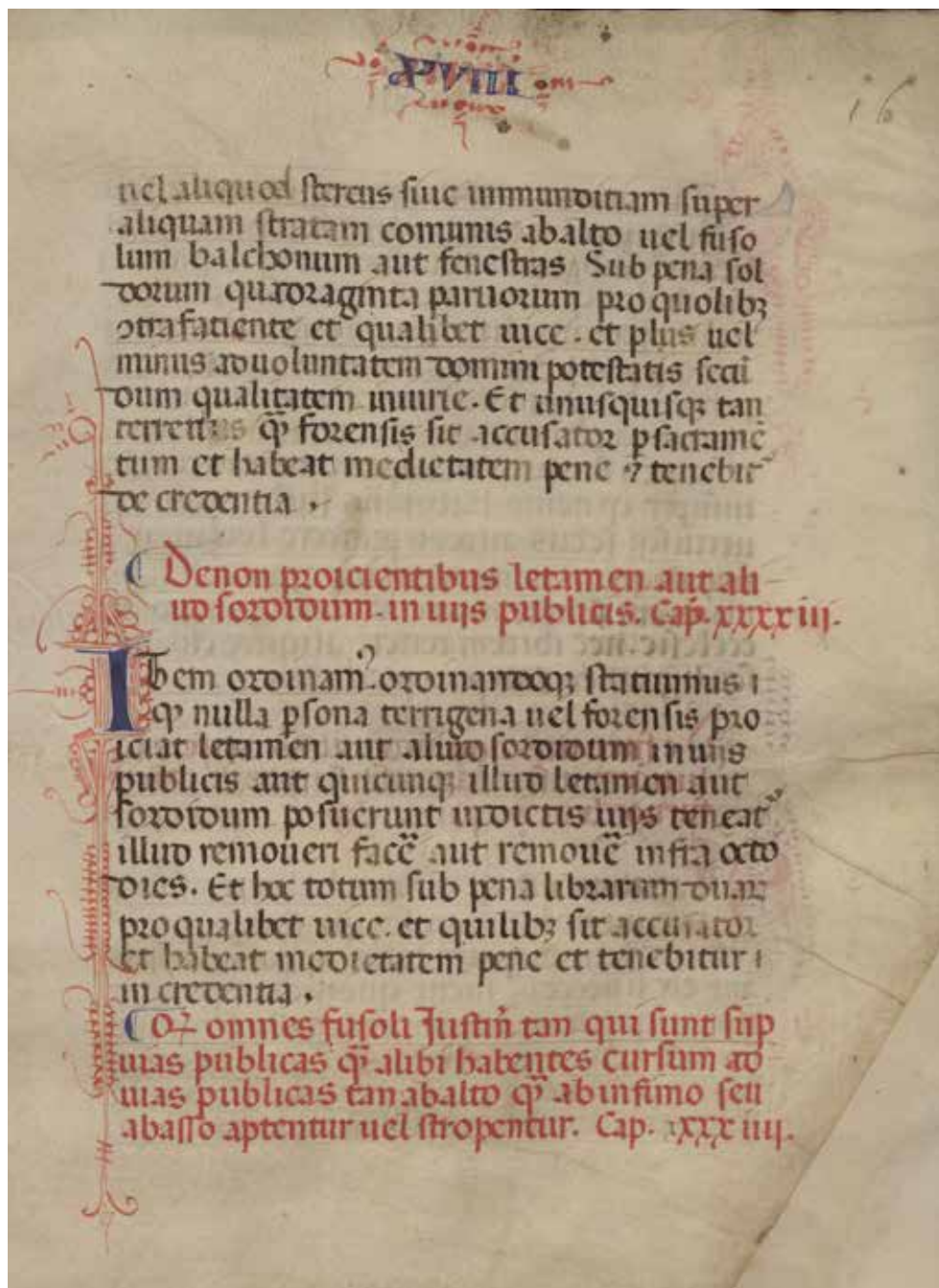
V mestih so stale verske ustanove, cerkve in samostani. Za gradnjo cerkva so meščani najemali tuje gradbene in slikarske mojstre. Ljudje so bili verni in bogaboječi, v primeru bolezni so dali pri notarju zapisati oporoko, v kateri so zapuščali denar cerkvam za petje maš, za nakup sveč in cerkvenega okrasja ter za reveže. Ob cerkvah so bila pokopališča, ki so bila sprva zunaj mestnega obzidja, kasneje pa so jih mesta vključila v svoj okvir. Za bolne in nemočne so skrbeli mestni špitali, zunaj obzidja nekaterih mest so stali leprozoriji za gobavce.

V mestnih naselbinah so živeli meščani in prebivalstvo brez meščanskih pravic, a tudi plemiči in duhovščina. Mestno prebivalstvo se je preživljalo pretežno z obrtnimi, trgovskimi in denarnimi posli. Bilo je osebno svobodno. Za razliko od deželanov ni dolgovalo osebnih dajatev in služnosti gospodu, na katerega zemlji je stala naselbina, za hišno parcelo pa mu je plačeval piclo priznavalnino.

Delovni dan se je v mestu začel s sončnim vzhodom in končal s sončnim zahodom; glede na letni čas je bil poleti daljši, pozimi krajši. Ravnal se je po jutranjem, opoldanskem in večernem zvonjenju mestnega ali cerkvenega zvonika. Meščani so uživali tri dnevne obroke: zajtrk, krepek obrok pred poldnevom in večerjo ob sončnem zahodu. Njihov jedilnik so sestavljali žita, kruh, zelje,

meso, ribe, sir, zelenjava in sadje, postopno tudi nove prehranske rastline iz Amerike: koruza, fižol in krompir. Začimbe so v jedilniku predstavljale razkošje razen soli, ki je bila za kuho nujna in je bila nepogrešljivo trgovsko blago. Za sladilo so uporabljali med, za zabelo sir.

Oblačilni redi so predpisovali, da smejo razkošne tkanine in zlato okrasje nositi le plemiči – četudi siromašni, meščani pa ne. Prebivalcem mest in trgov je bil prepovedan nakit iz zlata, srebra in biserov, obleke iz svile, pisanih kožuhov in kune, dovoljeno pa jim je bilo volneno sukno ter razne vrste polsvile. Smeli so nositi krzno lisice, dihurja, kožo domačega zajca, jagnjeta in podobno. Pasove so smeli imeti določene vrednosti, okovane, a nepozlačene, maksimirana je bila vrednost zaponk in prstanov, ki niso smeli imeti kamna (Vilfan, 1949).

Prepoved zlivanja umazanije na cesto

Vir: Koprski statuti, knjiga I, člen 43.
Archivio di Stato di Venezia, Archivio di Capodistria.

Meščanske hiše so imele več nadstropij. Sprva so bile večinoma lesene, upravne stavbe pa so bile iz kamna ali opeke. Zaradi požarne varnosti so mesta omejevala gradnjo hiš in ostrešij iz gorljivih materialov. Tramovi zidanih hiš so bili leseni, enako stene. Tla so bila pokrita z lesenim ladijskim podom ali kamnom. Strehe so bile iz opeke, strešnikov in desk, hiše revežev tudi iz slame ali protja. Nekatere hiše so imele notranja dvorišča, balkone in terase. Okna so bila majhna in zarešetkana in razen pri uglednih stavbah redko zastekljena. Stekla so nadomeščali živalski mehurji, pergament, namaščen papir ali platno. Ugledne hiše so imele na dvoriščih vodnjake z vodo.

Meščanska kuhinja je imela odprto ognjišče z visečim kotlom na verigi. Pohištvo so sestavljale klopi, včasih s predali, miza, za hrambo loncev, ponev in drugega posodja pa skrinje in v novem veku kredence. V kuhinji ali poleg nje je bil jašek za zlivanje pomij, čemur je služilo tudi stranišče, ki pa je bilo redko znotraj hiše. V spalnici je stala postelja z baldahinom, slamarico ali žimnico, pernico, blazino, odejami in rjuham. Za hrambo oblačil so imeli skrinje; omare so se pojavile v prvih stoletjih novega veka. Za nego telesa so uporabljali omare z ogledalom in umivalnikom na pultu, nad katerim je visela posoda z vodo. Kopali so se v čebrih, ki so jih uporabljali za pranje perila (Mihelič, 1994; Mihelič, 1996a).

V meščanskih hišah je živela družina s služinčadjo. Naloge v družini so bile razdeljene. Gospodar je skrbel za posle in zaslužek, gospodinja za gospodinjstvo ter za vzgojo otrok. Teh se je nekoč rodilo veliko, a jih je več kot polovica v prvih letih umrla. Nosečnost je bila nevarna za mater in otroka. Nosečnice se niso prepasovale, izogibale so se megle, pare in dima, niso jedle trdih jedi, sadja in solate. Rodile so doma ob pomoči babice in sosed. Babica je novorojenca umila v toplem vinu in ga namazala s stopljeno mastjo. Ude mu je poravnala ob telesu in ga tesno povila. Otroka je dojila mati ali dojilja, dokler ni mogel jesti vsega. Dohranjevali so ga z močnikom iz moke in mleka s koščkom masla. Pomirili so ga z makovim strženom, zjutraj so mu dali požirek piva ali vina. Če so mu nagajali poganjajoči zobje, so mu dlesni namazali z vinom ali zajčjo mastjo. Otroštvo je trajalo do 6. leta starosti, potem se je začela vzgoja za poklic. Za telesno odrasle so veljale osirotele deklice pri 12., fantje pri 14. letih, za otroke s starši pa je bila polnoletnost kasnejša. O poroki otrok je odločal oče, zeta ali nevesto je izbral po poslovnih vezeh, ne po starosti in zunanosti. Dekleta so ob poroki dobila doto: nepremično imetje, hišno opremo ali denar. Dota je bila vaba za snubce. Po poroki se je nevesta preselila k možu.

Vzgoja otrok se je razlikovala po spolu. Vzgoja fantov je bila stroga, navaditi so se morali na alkoholne pijače in nenavadne jedi ter se znebiti strahu. Obiskovali so šolskega mojstra v mestni šoli. Pogosto so nasledili očetov poklic. Deklice so se usposabljele za matere in gospodinje. Pomagale so pri ženskih opravilih in se učile ročnih del, pripravljanja hrane, vodenja gospodinjstva, nege bolnika in otrok ter vrtnarjenja, le redko pa branja in pisanja (Julius, 1984).

Meščani so morali znati brati, pisati, računati. Potrebovali so šolo in pouk v ljudskem jeziku, ne v latinščini. Najeti učitelji so učili učence na svojem domu in jim nudili hrano in stanovanje. Mesta so kasneje ustanavljala mestne šole, učitelj pa je bil od mesta plačani uslužbenec. Pouk je trajal ves dan, učenci so plačevali šolnino ter dodatke za kurjavo, sveče itd. Od srednjega veka so nastajale univerze, po iznajdbi tiska pa so se zlasti v univerzitetnih mestih množile tiskarne.

Sprostitev so meščanom omogočale nedelje in drugi dela prosti cerkveni praznični dnevi (nekaj več kot 100 na leto). Za duhovno hrano in druženje so skrbele cerkve. V njih so opravljali božjo službo. Bile so prostor duhovnega in družabnega življenja, tam so se ljudje srečevali, molili in peli. Razvedrilo so nudila kopaljšča in številne gostilne. Odprte so bile čez dan, ponočevanje v njih ni bilo dovoljeno. Ne v gostilnah ne drugod se meščani niso smeli predajati igram na srečo, npr. kockanju.

Mestni statuti so skušali s predpisanimi kaznimi stopiti na prste človeškim slabostim. Za lažji prestop je kršilca doletela globa, lažja telesna kazen kot sramotilni steber, namakanje v vodo ali bičanje. Za hude delikte so bile zagrožene težke telesne kazni: rezanje nosnic za krivo pričanje, puljenje jezikov za klevetanje, sekanje prstov, rok in nog ter iztikanje oči zlasti roparjem in tatovom; kazen za izdajalce in morilce je bila smrtna. Kdor se je izognil kazni, je veljal za izganca. V mestu je staro in mlado zvedavo spremljalo javno kaznovanje prestopnikov (Mihelič, 1996b).

ŽIVLJENJE NA VASI

Kmetje, ki so v začetku novega veka predstavljali več kot 80 % prebivalcev Evrope, so živeli na zemlji zemljiških gospodov. Tem so za zakupnino dolgovali dajatve in služnosti. Dajatve, ki so bile sprva del pridelka žita, sira, drobne živine, perutnine, jajc, masti, mleka, platna, lesenih izdelkov itd., so se v novem veku z razmahom trgovine obračunavale v denarju. Tudi delovne obveznosti do gospoda so se pod vplivom srednjeveške kolonizacije skoraj opustile in ovrednotile v denarju, enako kot stare dajatve od hiše ali ognjišča in ob menjavi gospodarja na kmetiji. Kmetje so morali oddajati tudi cerkveno desetino, od katere je zemljiški gospod župniku prepustil le eno četrtno. Konec srednjega veka je obremenil kmete še s plačilom obveznosti za javno upravo: z deželno tlako in dajatvami gospodu za sodelovanje pri upravi in sodstvu. V 15. stoletju so se zaradi osmanske nevarnosti uveljavili izredni, nato redni davki, ki jih je pobiral zemljiški gospod.

Razglednica Krakovskega predmestja v Ljubljani

Vir: Razglednica Krakovega v Ljubljani. (2. 9. 2025). V *Wikimedia Commons*. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Razglednica_Krakovega_v_Ljubljani.jpg

Razcvet trgovine in obrti ter spremembe obveznosti v denarne dajatve so za kmete v bližini mest odpirali nove možnosti prodaje presežkov pridelkov. Od 15. stoletja so se kmetje diferencirali po premoženju. Kupovali so si ugodnejše pogoje zakupa – dednost kmetije ali položaj svobodnega kmeta. Kjer za preživetje kmetje niso bili odvisni izključno od kmetovanja, je prihajalo do delitev kmetij med potomce. Rasla je samostojnost kmeta, ki se je kazala v lastnem gospodinjstvu in gospodarstvu in v samoupravi na vasi. Ta je postala politična skupnost s svojim sodiščem in upravo, pri kateri so bili soudeleženi kmetje. Upravljali so s skupnim zemljiščem – gmajno in usklajevali kmečka opravila.

Od 16. stoletja so se na podeželju pojavljali ljudje z malo ali nič zemlje: kajžarji, vrtnarji, svobodni najemniki, kmečki delavci. Ob kmečkih hišah so bili že od srednjega veka vrtovi, kjer so gojili zelišča in zelenjavo za kuho. Zelje, repo in stročnice (bob, grah, lečo) so gojili v vrtovih in na njivah. Ker je bil transport počasen, je bilo pokvarljive vrtnine treba gojiti blizu uporabnika. Na obrobjih mest so rasla predmestja z zelenjavnimi vrtovi kot v Ljubljani Krakovo. Proti koncu srednjega in v novem veku so se na Slovenskem pojavile nove rastline: ajda iz Azije, koruza in fižol iz Amerike. Krompir je Evropa v 16. stol. dobila iz Amerike, na Slovenskem pa se je začel širiti v 18. stoletju za živinsko krmo, za kuhanje žganja, za škrob in puder za lase (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1980).

Kmečka prehrana je bila preprosta in skromna, iz pridelanih sestavin. Sestavljali so jo repa, zelje, kislo zelje, leča, bob, konoplja, kaša, ovsen kruh, mleko, izjemoma sir, meso in ribe, za pijačo pa kislo pivo. Postopno so se na njegovem jedilniku pojavili tudi ajda, koruza, fižol in krompir. Začimb si kmet ni mogel privoščiti.

Kmečka oblačila so bila iz priročnih materialov: lanu, konoplje in volne. Oblačilni redi novega veka so za kmete, delavce in dninarje in njihove hčere dovoljevali le sukno, izdelano v habsburških deželah. Moški so smeli nositi hlače, ženske pa jope in životce iz boljšega volnenega sukna. Moškim in ženskam je bila dovoljena flanela, a brez obšitkov. Moški niso smeli nositi baretk, pavjih peres in izrezanih čevljev. Moškim in ženskam so bile prepovedane vse vrste zlata, srebra, čiste ali polsvile, blago iz kamelje dlake za nakit, obleke, ovratnike, pajčolane in pasove. Moški so lahko nosili klobuke in volnene kape, dekleta pa svilene trakove za lase. Od kožuhov so bile moškim dovoljene lisičje tace, ženskam pa hrbti domačih zajcev za krzno, sicer pa za kožuhe in podlogo koža ovac, koz in podobno (Vilfan, 1949; Rösener, 1993).

Letni ritem poljskega dela kmetov je razviden iz ljudskih imen za mesece v kalendarju Martina iz Škofje Loke (iz 1466): januar – prosinec, februar – sečan, marec – sušec, april – mali traven, maj – veliki traven, junij – bobov cvet, julij – mali srpan, avgust – veliki srpan, september – poberuh, oktober – listognoj, november – kozoprsk in december – gruden. Prekinjale so ga nedelje in številni prazniki, ki so bili dela prosti. Delovni dan kmetov je trajal od jutra do mraka. Večino dela so opravljali ročno. Kar so potrebovali: bivališča, orodje, posodje, so naredili sami iz dostopnega materiala. Za razvedrilo so peli, si pripovedovali zgodbe, uganke, bližnje novice, se družili pri maši v farni cerkvi.

[illegible]

Vir: Romuald Lovrenc Marušič - Škofjeloški pasijon. V *Wikimedia Commons* (2. 9. 2025). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Romuald_Lovrenc_Maru%C5%A1i%C4%8D_-_%C5%A0kofjelo%C5%A1ki_pasijon.jpg

SKLEP

V srednjem in novem veku je bila družba razslojena na tri osnovne skupine: na plemstvo, meščanstvo in kmete. Na družbeni lestvici je bilo najvišje plemstvo, sledilo je meščanstvo, najnižje pa so bili najštevilčnejši kmetje. Sloji so se razlikovali po svoji dejavnosti: plemstvo je živelo od svojih posesti in od dohodkov od pristojbin za vojaško in upravno službo vladarju. Meščani so živeli od obrti, trgovine in kreditnih poslov, kmetje pa pretežno od kmetijstva. V poznem srednjem veku in kasneje so plemiči in kmetje posegali tudi v trgovsko dejavnost, kar je zlasti pri slednjih omogočalo premoženjsko diferenciacijo. Domovanja plemstva so bili gradovi, meščanov mesta, kmetov vasi. Sloji so se razlikovali po bivanjski kulturi, po družinskem in družabnem, vsakdanjem in intelektualnem okolju in življenju. Njihova prehrana in noša sta z razkošnostjo na eni in skromnostjo na drugi strani odražali njihov družbeni ugled, ki pa ni bil vedno skladen z premoženjskim položajem posameznika, saj so bili bogati meščani pogosto imovitejši od revnih plemičev. Meja med meščanstvom in plemstvom ni bila neprepustna, ampak so bogati meščani v novem veku prehajali med tradicionalno plemstvo, ki se je množilo tudi z novimi uradniškimi in vojaškimi povzpelniki. Kadar je bilo prebivalstvo mest prizadeto zaradi epidemij, pa so povišane mezde v mesto privabliale kmečko prebivalstvo z dežele.

VIRI IN LITERATURA

- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (1980). Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja. SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Julius, C. (1984). *Die Leute im Hause Balthasar: Eine Kaufmannsfamilie um 1700 in Nürnberg*. Beltz.
- Mihelič, D. (1994). Vsakdanje življenje istrskih prebivalcev, kot ga odsevajo nekateri objavljeni mestni statuti. *Acta Histriae*, 2(3), 173–180.
- Mihelič, D. (1996a). *Meščan sem*. Iz življenja srednjeveških mest. Mihelač in Nešović.
- Mihelič, D. (1996b). Kaznovanje prestopkov v srednjeveških severozahodnoistrskih mestih: Kdo izgubi roko, nogo, oko, glavo? = I deliti e le pene nelle città medievali dell'Istria nord occidentale. *Acta Histriae*, (4)4, 5–24.
- Rogoznica, D. (ur.). (2020). *Koper: urbana geneza: ob 400-letnici = Capodistria: genesi urbana: a 400 anni dalla Pianta di Capod'Istria*. Koper = Capodistria: Histria editiones.
- Rösener, W. (1993). *Die Bauern in der europäischen Geschichte*. C. H. Beck.
- Santonino, P. (1991). *Popotni dnevniki* (prevedel Primož Simoniti). Mohorjeva založba.
- Štuhec, M. (2000). *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Vilfan, S. (1949). Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja. *Slovenski etnograf* 2, 26–48. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KGW2TPBU>
- Vischer, G. M. (1681). *Topographia ducatus Stiriae*. Grätz.
- Žvanut, M. (1994). *Od viteza do gospoda*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.